

УДК 791.43:32.019.5

Агнянников Данило

ПРОПАГАНДА В КІНО: ЯК ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ ТРАНСФОРМУЄ СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

У статті аналізується місце кінематографу як засобу політичної пропаганди та засобу впливу на суспільну свідомість у тоталітарному режимі. Визначаються основні способи та засоби впливу кіно на почуття, емоції та мислення людей. Аналізуються основні цілі, які закладені в пропаганді в кіномистецтві. Автором запропоновано проаналізувати на прикладах різних держав (СРСР, Третій Райх, РФ), яким чином їм удалося трансформувати свідомість власних громадян, відтворити в ній необхідні ідеї та наративи.

Ключові слова: пропаганда в кіно, тоталітарний режим, політична ідеологія, політична технологія, інформаційний контент, політичний міф, культ влади

Постановка проблеми. Для ХХ століття характерним є поява різноманітних засобів масової інформації. Відтоді влада навчилася не просто контролювати та обмежувати ЗМІ, а й за допомогою них формувати потрібні цій владі думки, погляди та ідеї в населення, що, як виявляється, не так уже і важко.

Політична пропаганда розповсюджується через різні канали: газети, радіо, кінофільми тощо. Вона постійно розвивається, вдосконалюється, коректується. Пропаганда має бути максимально гнучкою для своєчасної орієнтації на власну цільову аудиторію. Канали та прийоми пропаганди також постійно варіюють.

Ці прийоми зовсім не є описом минулого. На жаль, це також є і описом сьогодення. Чого лише варта країна – агресор РФ, яка використовує всю міць своєї

пропаганди не тільки в новинах, а й в серіалах, фільмах, мультфільмах, книжках, газетах та інших джерел інформації. Така пропаганда має як наявні, так і приховані елементи. Вона транслює реваншизм та агресію, ненависть до інших народів та власну зверхність, комбінуючи різноманітні форми репрезентації та подання інформаційного контенту для глядача. Крім того, така пропаганди спрямована як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію, що також є виключною особливістю диференціації російського пропагандистського контенту у всіх його можливих проявах.

Об'єктом дослідження є система впливів тоталітарних режимів на свідомість громадян.

Предметом дослідження є пропаганда в кінематографі в межах тоталітарних політичних режимів минулого та сучасності.

Метою статті є дослідження впливу пропаганди в кінострічках на суспільство в тоталітарному режимі та виявлення засобів впливу тоталітарної влади на своїх громадян.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аналіз технологій впливу пропаганди є достатньо широким напрямком, де представники політичної, соціологічної, психологічної та культурологічної наук розробляють можливі прояви цього процесу. До класичних аналітичних розвідок з проблематики політичної пропаганди можна віднести роботи Г. Лаусуелла. В межах українського наукового дискурсу у дослідженні комунікативних технологій пропаганди відомим є Г. Почепцов. Зокрема, він акцентує на цьому феномені у статті «Гібридна війна: інформаційна складова», у контексті непрямих соціально – політичних впливів [5]. Дослідження пропаганди в кінематографі в тоталітарних режимах проводилися такими вітчизняними дослідниками, як: А. Семеній, М. Кацуба, В. Левицький та інші.

Виклад основного матеріалу.

Пропаганда (яка перекладається як «розповсюджую», «поширюю») як явище відома з давніх часів, проте саме з ХХ століття, з появою тоталітарних режимів, політична пропаганда набула ще більш важливого значення, адже саме тоді зросли можливості її використання.

Політологічний словник за редакцією М. Головатого і О. Антонюка трактує політичну пропаганду як «діяльність, що передбачає системне поширення, поглиблене роз'яснення соціально – політичних, економічних, правових поглядів, ідей, теорій і забезпечує формування в суспільстві певних настроїв, закріплення у свідомості громадян тих чи інших цінностей, орієнтацій, уявлень з метою максимального розширення кола прибічників відповідної ціннісної системи» [7, с. 624–625].

Одразу зазначимо: пропаганда була, є і буде невід'ємною складовою суспільно – політичного життя будь – якої держави. Але саме такий феномен ХХ століття, як тоталітарні режими, вивів політичну пропаганду на новий рівень.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає політичний режим як «спосіб державного правління» [1, с.1208].

У науці зазвичай виокремлюють 3 основні політичні режими: 1) демократичний, 2) авторитарний та 3) тоталітарний.

«Енциклопедичний словник з політології» за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника визначає тоталітарний режим як «політичний режим, за якого держава прагне до цілісного, всеохоплюючого контролю за життєдіяльністю всього суспільства загалом і кожної людини окремо» [3, с. 355].

До основних особливостей, які властиві тоталітарному політичному режиму, ми можемо віднести такі:

- 1) наявність однієї партії на чолі з єдиним (харизматичним) лідером
- 2) монополізація та централізація влади в руках цієї партії та цього лідера

3) наявність єдиної правильної думки/єдиного правильного мислення

4) наявність єдиної правильної (офіційної) ідеології, яка визначає життя всього суспільства

5) наявність покарань за недотримання «правил гри», які встановлені державою

6) наявність чіткого розділення на «владу» (тих, хто має ресурси, і за допомогою них володарює) і «масу» (тих, хто сліпо слідує тому, що проklamує влада)

7) наявність всеосяжного контролю влади над усіма видами ЗМІ та інш.

Пропаганда тих чи інших політичних міфів, ідей та думок в тоталітарних режимах доноситься з різних джерел. Картини, карикатури, музика, література, архітектура, і, звичайно, кіно: усе це сприяє формуванню уявлень громадян про державу, у якій вони живуть.

Кіно, напевно, є найбільш потужним інструментом впливу на масову свідомість, адже під час перегляду кіно людина застосовує і зір, і слух. До того ж, під час перегляду кінофільму далеко не всі бажають «вмикати» мозок на повну, а в умовах всеосяжного контролю центральної влади над інформацією, кінофільми перетворюються на «стовідсоткову правду» для глядача.

Кінострічка з ідеологічним спрямуванням у тоталітарному режимі може показувати виправдання (у першу чергу, для свого глядача) агресивної, політики держави, створювати образ зовнішнього ворога, возвеличувати певних лідерів (або групу лідерів) тощо.

Якщо вести мову про способи нав'язування тоталітарним режимом тих чи інших принципів життя «масі», то ми можемо звести їх до п'яти основних цілей:

- 1) сформувати культ влади та культ окремої особи;

- 2) сформувати культ війни, культ армії, культ перемоги (зазвичай, над зовнішнім ворогом);
- 3) сформувати образ ворога (як зовнішнього, так і внутрішнього), який заважає державі розвиватися на повну;
- 4) сформувати єдину, згуртовану політичну націю, яка буде вірна своєму лідерові та ідеології держави;
- 5) сформувати в «маси» такі принципи, як: дисципліна, самопожертва заради держави та патріотизм тощо

Спробуємо проаналізувати, як саме кіно впливає на мізки людей, на прикладі таких держав, як: СРСР за часів Й. Сталіна, Німеччини за часів А. Гітлера та РФ за часів В.Путіна. Вони, фактично, є еталонами в розробці пропагандистського кіно. Слід відзначити, що сучасна пропаганда використовує як класичні засоби й технології впливу у кіно, так і активно пролонгує інноваційні елементи, які дають змогу масштабувати вплив на цільову аудиторію та, навіть звертатись адресно до певних цільових груп. Звичайно, сучасне російське кіно повністю вкладається у контекст технології гібридної війни.

Фільм часів СРСР «Олександр Невський»

Фільм 1938 року режисера С.Ейзенштейна про «великого» князя О. Невського є типовим пропагандистським кіно. Він був знятий за особистим наказом Й. Сталіна, який уважно слідкував за сценарієм та постановкою кіно. Сюжет кінострічки розповідає глядачам про перемогу князя Новгороду в битві на Чудському озері 1242 року. Кінокартина наголошує на потужності «руського» князя, а також на тому, що ворог (лицарі Лівонського ордену) буде знищений. Саме в цьому фільмі персонаж О. Невський говорить таку фразу: «Хто до нас з мечем прийде, той від меча і загине». Ця фраза стала крилатою, проте нема жодних доказів того, що князь О. Невський взагалі говорив цю фразу. Ця фраза була створена тоталітарним сталінським режимом.

Кінокартина належить до класичних пропагандистських фільмів. Вона

вважається найкращою роботою С. Ейзенштейна (який, до речі, отримав за неї Сталінську премію і ступінь доктора мистецтвознавства без захисту дисертації).

Подальша історія цієї стрічки дуже цікава: у 1938 році Сталіна дуже сподобався цей фільм, адже кіно демонструвало силу та міць армії, і натякало всім загарбникам (у першу чергу – німецьким нацистам), що їх буде розбито. Проте вже за рік, у 1939 році, (коли СРСР та Нацистська Німеччина стали союзниками за «Пактом Молотова – Ріббентропа»), цей фільм зняли з прокату для того, щоб не псувати відносини між двома державами. Проте вже в 1941 році, коли Нацистська Німеччина здійснила напад на СРСР, фільм знову випустили в прокат, щоб підняти бойовий дух народу. Цей приклад наглядно демонструє, як можна впливати на ставлення людей до зовнішнього ворога.

У фільмі возвеличується патріотизм, демонструється «сильний лідер» у лиці О. Невського (така собі алюзія на такого ж самого «сильного» Й. Сталіна), показується єдність людей, та акцентується увага на знищенні потенційних ворогів.

Третій Райх і пропагандистська кінострічка Triumph des Willens («Триумф волі»)

Німецький фільм 1935 року (нагадаю: Гітлер тільки – но прийшов до влади в 1933 році) «Триумф волі» був знятий особистим режисером Гітлера – Лені Ріфеншталь. А. Гітлер особисто доручив зняти цей фільм і при його створенні став неофіційним виконавчим продюсером.

Лені Ріфеншталь використовувала такі кінематографічні прийоми, як: переміщення камери, використання лінз з великим фокусом для створення викривленої перспективи, використання музики тощо [6].

Сюжет фільму демонструє перебіг партійного з'їзду НСДАП 1934 року в

Нюрнберзі. У кінострічці містяться фрагменти виступів А. Гітлера, Р. Гесса та Ю. Штрайхера. Головною ідеєю фільму є повернення Німеччини як «великої держави», з вождем на чолі, який принесе їй славу – Адольфом Гітлером. Головна ідея реалізується із охопленням всього комплексу необхідних для утвердження в колективній свідомості та підсвідомості деталей. Фактично, можна констатувати, що в межах даної пропагандистської кінострічки постає цілісна ідеологічна картина та тлі реваншизму, який охоче сприймався широкою аудиторією у Німеччині [6].

«Тріумф волі» й досі вважається одним з найкращих пропагандистських фільмів усіх часів. Він возвеличує «Фюрера» та показує його силу, а також демонструє згуртованість німецької нації (тобто, колективу, а не індивідуальних німців). В цілому важливість синтезування аспектів національної «гордості та величчя» фактично вибудовувались на соціально – психологічній платформі німецького реваншизму, де народ прагнув віднайти себе у міжвоєнний час.

РФ і пропагандистська стрічка «Крим. Дорога до Батьківщини»

Здавалося би: із закінченням ХХ століття феномен тоталітарних режимів відійшов в аннали історії. Так, можливо класичні тоталітарні режими дійсно більше не існують, проте «неототалітарні» (назвемо їх так) режими активно й надалі просувають свої наративи.

Фільм 2015 року журналіста А. Кондрашова «Крим. Дорога до Батьківщини» розповідає про «повернення» (росіяни, напевно, вважають це слово синонімом слова «анексія») Криму до складу РФ. Кінострічка фактично не є фільмом у прямому значенні. Це подано у форматі інтерв'ю з президентом РФ В. Путіним, у якому він розповів так звані «вимушені причини», з яких він віддав наказ збройним силам РФ анексувати частину української території. Прем'єра фільму сталася 15 березня 2015 року на телеканалі «Росія 1». Вона викликала великий інтерес у глядача. Особливо відомою ця стрічка стала

через фрази В. Путіна про «необхідність повернення Криму через зростання українського націоналізму», можливе «застосування ядерної зброї» тощо.

Отже, в даний інформаційний контент фактично мав на меті, по – перше, легітимізувати анексію півострова серед російського населення, по – друге, привернути увагу світової спільноти своєю інтерпретацією агресивного акту так званого «повернення» [9]. Застосовувались і наявні технології прямого впливу на колективну свідомість, так і технології впливу на підсвідомість. Вони були скомпоновані в одній кінострічці задля масштабування та концентрації технологічних засобів охоплення колективної свідомості. Власне, такі засоби спрацювали і відформатували надалі інформаційну стратегію агресора по відношенню до України.

У цьому кіно чітко можна побачити возвеличення «царя – Путіна» як «збирача земель руських», російський шовінізм, націоналізм та патріотизм, а також відверту брехню з боку президента РФ. Цей фільм абсолютно трансформувач свідомість громадян РФ: замість того, щоб зрозуміти факт анексії території іншої держави, вони продовжують повторювати, що це «їхня земля», «Україна знущала над громадянами Криму» тощо. Український дослідник В. В. Левицький у статті «Пропаганда в сучасному російському кінематографі» вказує на широке застосування пропаганди не тільки у російській документалістиці, але і в художніх стрічках. Цілий перелік таких стрічок наповнені відкритими або прихованими пропагандистськими меседжами, зокрема такі як «Піп» (2009), «Кококо» (2012), «Російський характер» (2014), «Околофутбола» (2013) та інші.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що пропаганда в тоталітарному суспільстві – це не нова річ. Саме завдяки державній пропаганді і формуються думки та уявлення людей.

ЗМІ в тоталітарному режимі передає саме той наратив, який і потрібен владі.

Одним з найбільш потужних засобів передачі інформації є кіно. Кінофільми сильно допомагають державному апарату сформувати необхідну для цього апарату думку в людей. На конкретних прикладах (СРСР, Третій Райх, РФ) ми виявили, що основними ідеями, які держава хоче вкласти в голову своїм людям, є : 1) культ влади, 2) культ армії, 3) образ зовнішнього ворога, 4) образ згуртованої нації та 5) патріотизм і любов до Батьківщини. Ці ідеї можуть відрізнятися за формою, але не за суттю вони тотожні в багатьох аспектах.

Система впливів тоталітарних політичних режимів через кінематограф є достатньо впливовим чинником масштабної трансформації колективної свідомості і формування необхідних владі зразків соціально – політичного сприйняття та поведінки, яка спрямована на підтримку політики режиму в цілому, або окремих обраних напрямках.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk/mode/2up?view=theater> (дата звернення: 02.04.2025)
2. Кромф І. Повнометражні снаряди війни: як Росія використовує кінематограф у пропаганді. *Суспільне. Культура*. URL: <https://suspilne.media/culture/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/> (дата звернення: 02.04.2025)
3. Левицький В. В. Пропаганда в сучасному російському кінематографі. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Том 191. С. 29–32.
4. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Vivat, 2015. 304 с.
5. Політологічний словник / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. URL: <https://ia902806.us.archive.org/4/items/pslvn2005/pslvn2005.pdf>
6. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. *Незалежний культурний часопис «І»*. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Gibr_vijna_inf_skladova.htm (дата звернення: 02.04.2025)
7. Прасюк О.В. Кіно як засіб політичної пропаганди в нацистській Німеччині: комунікативний та семіотичний аспекти. *Global world : науковий альманах*. 2016. Vol. 2 (II). С. 160–166.
8. Політологія: енциклопедичний словник / [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома]; за ред. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 406 с.
9. Феномен нацистської пропаганди. *«Главком»*. URL: https://glavcom.ua/columns/ge_pochepcov/130845-fenomen-natsistskoji-propagandi.html (дата звернення: 02.04.2025)
10. Як російська пропаганда «замітає сліди». *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/07/2/7409513/> (дата звернення: 02.04.2025)

Agnnyannikov Daniil – Student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odesa National University named after I. I. Mechnikov.

PROPAGANDA IN A FILM: HOW DOES A TOTALITARIANISM TRANSFORM PUBLIC CONSCIOUSNESS

In this article we analyze the place of films as a means of political propaganda and a means of influencing public consciousness in a totalitarianism. The main ways and means of cinema's influence on people's feelings, emotions and thinking are determined. It is the main goals that are inherent in propaganda in films, that are analyzed. The author proposes to analyze it using the examples of different states (the

USSR, the Third Reich, the Russian Federation). The author proposes to find out how they managed to transform the consciousness of their own citizens.

Key words: propaganda in a film, totalitarianism, political ideology, political technology, information content, political myth, cult of power.

*Рекомендовано до друку –
к. політ. н., ст. викладачем
Шабановим М. О.*

*Стаття надійшла в редакцію
05.04.2025 р.*